

Zákony o církvích ze 14. října 1949 a navazující vládní nařízení jako nástroj likvidace autonomie církví

Jiří Rajmund Tretera

Studium klasiků marxismu-leninismu i praxe všech států, které komunisté v minulosti ovládli, nás nenechává na pochybách, že jedním z cílů diktatury komunistické strany je likvidace náboženského přesvědčení a *eo ipso* církví a náboženských společností. Víra a náboženství představují alternativní způsob myšlení a jako takové jsou ve státě ovládaném komunisty nežádoucími jevy.

K likvidaci přímým zákazem všech církví a náboženských společností však komunisté v žádné zemi bezprostředně po uchopení moci nepřistoupili,¹ protože věřící představovali početně nejsilnější skupinu nositelů alternativního myšlení. Režim viděl potřebu udržet nad nimi kontrolu a získat alespoň některé pro spolupráci. Určitou úlohu hrál mezinárodní propagandistický aspekt, jehož součástí bylo také ústavní ujištění o zachování náboženské svobody.

Komunistický stát bývá označován jako konfesní stát *à rebours* (opačné orientace), protože místo oficiálního náboženství vnucuje celé společnosti ateistickou ideologii.² Do popředí vystupuje další aspekt vztahu komunistického státu a náboženství: skutečnost, že vládnoucí marxisticko-leninská ideologie, která sama sebe povyšuje na tak zvaný „vědecký světový názor“, je svou vlastní podstatou náhražkou náboženství, ba dokonce obsahuje vysoký počet religiózních prvků. Podílí se na tvorbě vlastních kultických projevů, jako jsou prvomájové průvody (jakási procesí s ikonami svých světců), oslavy mezinárodního dne žen nebo občanské obřady rozrůstající se do podoby náboženského obřadu (vítání novorozenců do života, sňatkové obřady apod.). Urputnost nepřátelství marxistů vůči náboženství lze tedy vysvětlit také jako náboženskou nesnášenlivost vůči jakési svým způsobem „konkurenci“.

Když studujeme novou právní situaci církví a náboženských společností v Československu po uchopení moci komunistickou stranou v puči z 25. února 1948, vystává do popředí svérázná kombinace prostředků právních i protiprávních prvků.

Již hrozba použití síly, tj. přes noc vyzbrojených stranických bojůvek zvaných lidové milice,³ se kterou komunisté svůj puč v únoru 1948 podnikli, byla v rozporu s tehdy platnou ústavou č. 121/1920 Sb. z. a n. Protiústavní bylo jednání tzv. *akčních výborů Národní fronty*, jimiž byli stoupenci demokracie v celé republice vyhazováni ze zaměstnání i ze škol, a to obvykle s okamžitou účinností. Tzv. třídní vůle byla stavěna nad zákon. Projevem zákonně nepodložené svévole byl násilný zásah státní moci, kterým bylo zastaveno vydávání téměř veškerého *katolického církevního tisku* již v prvních dnech po puči.

Jedním z dalších zásahů režimu proti svobodě víry hned z prvního období pronásledování církví a věřících, byla likvidace církevních základních a středních škol. Nejprve byli právně

¹ V Albánii došlo k zákazu vyznávání náboženské víry a k úřednímu rozpuštění církví i náboženských společností až v roce 1968, v jiných komunistických zemích vládnoucí strana nikdy nepřikročila k takovému plošnému řešení.

² Viz Józef Krukowski: *Aktuální problémy polského konfesního práva*, Revue církevního práva 11–3/98, s. 150.

³ Použití stranických bojůvek o k ovládnutí státu bylo použito ve více totalitních systémech. Stejnou úlohu sehrály v Německu v roce 1933 stranické bojůvky NSDAP zvané SA a SS.

pochybnou cestou nasazení do církevních škol vládní zmocněnci, kteří měli na místě špiclovat a hledat cesty diskreditace školy. To se však příliš nedařilo. Posléze došlo v průběhu školního roku 1949/1950 k postupnému uzavření všech církevních škol.

K likvidaci hospodářské základny života církví sloužily dva nové zákony o pozemkových reformách. Byl to zákon č. 142/1947 Sb. z. a n. z 11. července 1947, o revizi pozemkové reformy, který byl v parlamentě přijat za prázdninové nepřítomnosti mnoha členů demokratických stran, následně však neprováděn, a posléze zákon č. 46/1948 Sb. z. a n. z 21. března 1948 o nové pozemkové reformě. Oba zákony byly provedeny současně v průběhu roku 1948, až do jeho konce.

K osobním zásahům proti všem alternativně smýšlejícím občanům sloužil zákon na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb. z. a n. z 24. října 1948, který nahradil do té doby platný zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. z. a n. Od dřívější úpravy se radikálně lišil nejen téměř dvojnásobným rozsahem (72 paragrafů), ale i samotnými formulacemi skutkových podstat a výší trestů. Častými tresty jsou „deset až pětadvacet let těžkého žaláře“, doživotí a trest smrti. Na základě uvedeného zákona byly odsouzeny stovky občanů, v tom velký počet věřících a mezi nimi mnoho nižších i vyšších církevních představitelů. Ne nadarmo přijala v roce 1968 organizace politických vězňů, kteří dlouholeté žalářování přežili, název *K 231*, právě podle čísla uvedeného zákona. Zákon č. 86/1950 Sb. z 12. července 1950, trestní zákoník, připravený v tzv. právníké dvouletce, sice zákon na ochranu lidově demokratické republiky k 31. červenci 1950 zrušil, avšak absorboval do sebe většinu jeho obsahu a přidal ještě skutkovou podstatu trestného činu maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi.

K veliké razii uskutečněné ještě v roce 1948 patřilo zatčení velkého počtu funkcionářů katolické tělocvičné organizace *Orel* o vánocích toho roku (někteří byli přímo sadisticky odvedeni přímo od štědrovečerní večeře). Následovalo jejich kruté mučení, zejména ve vyšetřovací vazbě Státní bezpečnosti v Uherském Hradišti. Touto akcí byla rozmetána jedna z největších laických církevních aktivit v tehdejším Československu.

To vše nebránilo vedení strany a státu, aby se pokoušelo o usilovné jednání zástupci katolického episkopátu, které bývá přirovnáváno k pohrávání si kočky s lapenou myší. Vyjednávání tzv. „církevní šestky“, kterou představitelé KSČ za tím účelem vytvořili, představiteli církve nevedla pro zásadovost katolických biskupů k cílům, které si stanovila. O odtržení „československé katolické církve“ od Apoštolského stolce a světové katolické církve nemohlo být ani řeči. Od myšlenky zařazení církví a náboženských společností do struktury „převodových pák“ moci v rámci Národní fronty sami představitelé strany ustoupili. Jednání byla ukončena po nálezů odposlouchávacího zařízení na konferenci biskupů ve Starém Smokovci svolané na 22. březen 1949.⁴ Proti kritikám světového tisku se sdělovací prostředky ovládané komunistickým státem ohrazovaly tvrzením, že odposlouchávací zařízení tam prý namontovali agenti Vatikánu, tedy lží tak průhlednou, že jí jen málokdo mohl uvěřit.

V červnu 1949 se komunisté pokusili zneužít myšlenky Katolické akce. Dosavadní kanonicky zřízená a diecézními ústředími řízená Katolická akce založená na základě encykliky papeže Pia XI. *Ubi arcano* z roku 1922 včleňovala do církevní služby katolické laiky jako katechety a podporovala jejich působení v kulturním světě. Její představitelé byli zatčeni a z iniciativy stranických orgánů byla některými laiky uvnitř katolické církve dne 10. června 1949 založena pod stejným jménem jiná, ale církví neschválená „Katolická akce“, organizující asi 300 katolických laiků a několik desítek kněží. Po protestu ze strany biskupů

⁴ Viz VAŠKO, Václav, *Dům na skále I., Církev zkoušená*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2004, s. 110.

zasáhla světská moc razantně a v hrubém rozporu s platnými právními předpisy: internovala, tj. zbavila osobní svobody bez rozhodnutí příslušného státního orgánu nejprve arcibiskupy Josefa Berana a Josefa Karla Matochu a pak postupně všechny biskupy v Československu. Komunisty řízená „Katolická akce“ se nesetkala s úspěchem a záhy, přibližně během jednoho roku, zanikla.

V tomto ovzduší byla na začátku podzimu 1949 stranickým a vládním vedením rychle a bez rozsáhlejšího předběžného projednávání připravena osnova dvou zákonů o církvích a náboženských společnostech, které vytvořily jakýsi legální rámec pro uvržení církví a náboženských společností do státního područí a z nichž vycházela podrobnější ustanovení řady vládních nařízení, dalších podzákonných předpisů, směrnic, instrukcí a voluntaristické praxe několikastupňové organizace státních orgánů určených k dozoru nad církvemi. O zdvojení dozoru nad církvemi, prováděnou proticírkevním oddělením Státní bezpečnosti, které postupem let nabylo na značné početnosti, není v zákonech zmínky. Tento dubbing kontrolní činnosti a soutěžení různých státních dozorčích orgánů patří v totalitních státech k obvyklé praxi, známé na našem území již z dob nacistické okupace.

Technickou stránku přípravy obou zmíněných zákonů o církvích popisuje doc. Vladimír Kindl ve svém obšírném článku *Národní shromáždění a osnovy tzv. církevních zákonů v říjnu r. 1949*, publikovaném v roce 1995,⁵ vycházejícím z písemných podkladů i těsnopiseckých záznamů. Příprava projednání zákona o hospodářském zabezpečení církví začíná 3. října 1949 v předsednictvu ÚV KSČ, návrhy textů obou zákonů jsou vládě předloženy 4. října a už „...6. října se konala v budově Národního shromáždění porada, při níž byl připraven scénář i obsah výborových a plenární schůze“.⁶ „Avšak ještě 12. října 1949 zvažovala ‚církevní šestka‘ podrobnosti parlamentního projednávání zákonů znovu.“⁷

Oba zákony byly přijaty na prvním podzimním zasedání Národního shromáždění v pátek 14. října 1949 po několikahodinovém vystoupení několika ministrů a předem stanovených poslanců, vesměs návrhy zákonů velebících. Dominantní byla řeč vedoucího tzv. „církevní šestky“ ministra Alexeje Čepičky, mezi ministry vynikl zvláště Josef Plojhar, který zákony přivítal především také „jménem katolické církve“, ačkoliv jeho hierarchické postavení bylo předtím nejnižší jakožto prostého kněze českobudějovické diecéze, od jara 1948 dokonce nicotné vzhledem k tomu, že svým vlastním činem proti kanonickému předpisu upadl samočinně do supenze. Za zvláště ponižující lze považovat vystoupení poslance Antonína Hobzy, který nové zákony chválil jako „člen klubu čs. strany socialistické (a) ... jako příslušník církve československé“,⁸ tím spíše, že se jednalo o emeritního profesora církevního práva. O svém členství v církvi československé však předtím nezmiňoval, v archivu Univerzity Karlovy jsou uloženy jeho osobní spisy, kde uvádí svou náboženskou příslušnost „bez vyznání“. Hobzovu horlivost povzbuzoval jeho návrat z emeritury z let 1945–1948 opět do praxe, snad snaha zastříti špatný dojem z jeho článku uveřejněného v roce 1940 ve sborníku prací k počtě protektorátního ministra Jana Kaprase, jehož obsah balancoval nesporně na okraji kolaborace.

O tom, že „cvičení tulení“, jak opozice za komunistického režimu nazvala poslance zastupitelských sborů, oba zákony bez problémů odhlasuje, nebylo pochyby. Podle Kindlova však ani formální stránka nebyla dostatečně zajištěna. V závěru jednání prohlásila předsedající Anežka Hodinová-Spurná „Kdo tedy souhlasí s celou osnovou zákona ve znění

⁵ In: Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc., k 65. narozeninám, Vydavatelství Karolinum, Univerzita Karlova, Praha, 1995, s. 305–311.

⁶ Ibid., s. 307.

⁷ Ibid., s. 308.

⁸ Ibid., s. 309.

zprávy výborové, nechť zvedne ruku!“ Po chvíli konstatovala: „To je většina“. Žádná otázka, zda je některý z poslanců proti nebo se zdržel hlasování.⁹

Nyní k vlastnímu znění zákonů. První z nich byl zákon č. 217/1949 Sb. o zřízení Státního úřadu pro věci církevní, kterým byl položen základ pro přísný státní dozor nad církvemi a náboženskými společnostmi, ale i nad bohosloveckými fakultami. Působnost ve všech věcech církevních a náboženských, kterou až dosud vykonávaly jiné ústřední úřady, přešel na tento nový ústřední úřad¹⁰ řízený ministrem.¹¹ Úřadu byli podřízeni tajemníci pro věci církevní okresních národních výborů (žargonem nazývaní také jako „církevní tajemníci“) a církevní oddělení krajských národních výborů. Nic na situaci podstatně nezměnila skutečnost, že vládním nařízením č. 19/1956 Sb. přešla působnost tohoto úřadu na nově zřízené ministerstvo školství a kultury.

Tvrdým zásahem proti církvím byl následující zákon č. 218/1949 Sb., který nesl označení „o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem“, i když v něm šlo především o něco podstatně jiného.

Zákon č. 218/1949 Sb. ve svém § 7 stanovil, že duchovenskou, kazatelskou a podobnou činnost mohou v církvích a náboženských společnostech vykonávat jen osoby, které mají k tomu státní souhlas. Dokonce i kandidát na funkci spojenou s takovou činností musel mít před svým jmenováním či volbou „předchozí státní souhlas“. Nic nebránilo tomu, aby jednou nabytý státní souhlas byl zase odebrán. V praxi se prosadila a byla praktikována i omezení státního souhlasu na přesně vymezený geografický prostor.

Odnímání státního souhlasu duchovním a kazatelům všech církví a náboženských společností se dělo běžně jak v průběhu roku 1950, tak i po téměř celou dobu komunistické totalitní vlády až do převratu na konci roku 1989, snad s krátkou přestávkou kolem roku 1968. Tento hluboký zásah do práv jednotlivců a celých církví byl základem pseudoprávní úpravy postavení církví a náboženských společností po celou dobu komunistického režimu.¹²

Další ingerence státu do církevních záležitostí byla stanovena v § 7 odst. 3 cit. zákona, který stanovil: „Uprázdňená místa jest obsaditi nejdéle do 30 dnů. Nestane-li se tak, může stát učiniti potřebná opatření k zajištění řádného chodu duchovní správy, církevní administrativy nebo výchovy duchovních.“ To mohlo mít za následek tento postup: stát odmítne dát souhlas k volbě či jmenování určitého kandidáta a poté, co místo nebude do 30 dnů obsazeno, stát jmenuje sám církevního funkcionáře (tedy v rozporu s předpisy církevního práva). Použití toto ustanovení se pokusil komunistický stát jen jednou. 13. 2. 1950 byl státem dosazen za banskobystrického „ordináře“ kolaborující kněz Ján Dechet. V důsledku přímého státního jmenování bylo jeho postavení z hlediska kanonického zcela neudržitelné, a proto nebyl nikým v církvi respektován. Teprve po roce ho státní orgány prosadily prostřednictvím volby kapitulou. Režim se poučil o nepoužitelnosti jmenování církevních funkcionářů státem.

⁹ Ibid. s. 311.

¹⁰ Pro Slovensko byl zřízen Slovenský úřad pro věci církevní, řízený vládou učeným pověřencem. Vládním nařízením č. 19/1956 Sb. byly oba úřady zrušeny a jejich kompetence přešla na ministerstvo školství a kultury, resp. stejnojmenné povereníctvo.

¹¹ Dozor nad církvemi v lokálním měřítku vykonávali na základě podzákoných norem tajemníci pro věci církevní okresních národních výborů a církevní oddělení krajských národních výborů. Zákon č. 217/1949 Sb. byl zrušen až derogační klausulí zákona č. 308/1991 Sb., tj. k 1.9.1991.

¹²

Ustanovení § 7 bylo zrušeno zákonem č. 17/1990 Sb. ze dne 23. 1. 1990

Vládních nařízení č. 219–223/1949 Sb. z. a n. o hospořářské zabezpečení jednotlivých církví státem. První uvedení výrazu „římskokatolická církev“ do čs. konfesního práva vládním nařízením 219/1949 Sb. z. a n.

Ustanovení zákona č. 218/1949 Sb. byla trestně vynutitelná nejprve podle trestního ustanovení uvedeného v tomto zákoně pod § 13. Trestní zákon č. 86/1950 Sb. z 12. 7. 1950 zavedl pod svými §§ 173, 174 skutkovou podstatu trestného činu maření dozoru nad církvemi, která spočívala ve výkonu duchovenské činnosti bez státního souhlasu nebo nad jeho rámec anebo v ustanovení jiného k výkonu duchovenské činnosti bez státního souhlasu, v úmyslném maření nebo ztěžování výkonu státního dozoru nad církví nebo náboženskou společností nebo v jiném porušení zákona o hospořářském zabezpečení církví č. 218/1949 Sb. (ač šlo zpravidla o docela jiné než hospořářské věci).¹³

Alternativní forma uzavření manželství, tedy volba mezi církevní a civilní formou sňatku, byla v českých zemích tradiční. Úprava daná zákonem č. 320/1919 Sb. z. a n. vyjadřovala rovnoprávnost všech státem uznaných vyznání i osob bez vyznání. Režimu však šlo o to oslabit postavení církví na veřejnosti i v této oblasti, a proto hned po vydání „církevních“ zákonů přistoupil k zavedení obligatorního civilního sňatku podle sovětského vzoru.¹⁴ Stalo se tak zákonem o právu rodinném č. 265/1949 Sb. ze 7. prosince 1949 s velmi krátkou lhůtou k zavedení – zákon nabyl účinnosti již k 1. lednu 1950. K témuž datu byly církvím podle zák. č. 268/1949 Sb. odňato vedení matrik. Dosavadní matriky byly z církevních prostor odňaty a církve i náboženské společnosti mnohde ztratily přehled o svých členech.

Zákon o právu rodinném z roku 1949 (a po něm i zákon o rodině z roku 1963) výslovně zakazoval vykonání náboženského sňatkového obřadu před uzavřením civilního sňatku. Sankci stanovily trestní zákony: s účinností k 1. 8. 1950 byla do trestního zákona zařazena pod § 207 nová skutková podstata „porušování zákona o právu rodinném“, která byla převzata i do nového trestního zákona v roce 1961 a byla zrušena až novelou ze 13. 12. 1989.

Likvidace Řeckokatolické církve. Řeckokatolická církev patřila ke skupině větších církví, měla v roce 1949 na území Československa přes 305.000 členů. K její likvidaci došlo prostřednictvím komunisty řízeného a kanonicky neplatného soboru v Prešově v dubnu 1950, na který bylo nadirigováno několik set laiků a malá část kněžstva. Přechod k pravoslaví, který byl na soboru odhlasován, se realizoval především v majetkoprávní oblasti. Naprostá většina kněží přechod odmítla a byla internována a přesídlena i s rodinami do Čech. Oba biskupové byli odsouzeni v monstrprocesech k mnohaletému odnětí svobody. Mnozí věřící do pravoslaví nepřešli, někteří se začali účastnit bohoslužeb latinského obřadu. K obnově této církve došlo až na základě vládního nařízení č. 70/1968 Sb.

Likvidace řeholí. Přepadení většiny mužských klášterů bylo provedeno soustředěnou akcí státní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti a lidových milic v noci¹⁵ ze 13. na 14. dubna 1950. Řeholníci byli vyzváni, aby nasedli do připravených autobusů a byli odvezeni do připravených „centralizačních“ táborů převážně v pohraničí. Zbytek mužských klášterů byl zlikvidován stejným způsobem v noci z 27. na 28. dubna 1950. Celá akce byla bez jakéhokoliv právního podkladu. Neexistovala právní norma, která by tento postup

¹³ Skutkovou podstatu maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi převzal i trestní zákon č. 140/1961 Sb. a k jejímu zrušení došlo až zákonem č. 159/1989 Sb. ze dne 13. 12. 1989

¹⁴ Samozřejmě se mohl odvolávat také na úpravu v některých „buržoasních“ státech, v nichž k zavedení obligatorního civilního sňatku došlo v dávných dobách pod vlivem proticírkevního afektu. O životnosti alternativní formy uzavření sňatku, která byla u nás obnovena zákonem č. 234/1992 Sb., svědčí skutečnost, že je součástí právního systému většiny států Evropské unie i právního řádu USA.

¹⁵ V tradici katolického lidu se ujal – je to zajímavý dějinný paradox – pro tento čin název „bartolomějská noc československých řeholníků“.

umožňovala. Tím méně mohl být vydán individuální právní akt, na jehož základě by uvedené orgány postupovaly.

Státní úřad pro věci církevní dodatečně vydal dne 31. 5. 1950 vyhlášku č. 351/1950 Ú.l., ve které se v § 1 uvádí, že „správu majetkových podstat řádů a kongregací, které neslouží řeholním účelům, přejímá náboženský fond“. Dikce „neslouží řeholním účelům“ je ukázkou typického cynismu té doby. Následující vyhláškou č. 352/1950 Ú.l. byl sjednocen český a moravskoslezský náboženský fond a náboženská základna na Slovensku.¹⁶

Na podzim 1950 byla většina řeholníků rozptýlena z centralizačních táborů buď do pomocných technických praporů Čs. lidové armády nebo do „výroby“.

Záhy po mužských řeholích byly napadeny také ženské řehole. Řeholnice byly postupně všechny vyvezeny do internace v tzv. „charitních domovech“, rovněž převážně v pohraničí. Až na nepatrné výjimky byl tento útok proti jejich osobní svobodě spojen i se změnou zaměstnání. Musely opustit práci ve zdravotnictví a ve školství, k níž měly kvalifikaci, a pracovat bez nároku na řádnou mzdu v textilním průmyslu, v zemědělství a na jiných nucených pracích. Jen výjimečně se řeholním sestrám dovozovala práce v ústavech pro dementní osoby. Rád bych, kdyby historici zjistili, odkdy začaly řeholnice pobírat řádnou mzdu za svou pracovní činnost.

V tzv. „charitních domovech“ byly řeholnice pod stálým dohledem správců z řad StB a bylo jim znemožněno přijímat nové členky.

Také v ženských řeholích mnohé představené byly od svých sester odděleny, postaveny před soud a odsouzeny k dlouholetému odnětí svobody.

Ani mužské, ani ženské řehole nepřestaly v Československu v průběhu komunistického režimu právně existovat.

Zákonem o vysokých školách č. 58/1950 Sb. z 18. 5. 1950 byly bohoslovecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Univerzity Palackého v Olomouci vyloučeny ze svazku univerzit (§ 33), všechny bohoslovecké fakulty podřízeny napříště nikoliv ministerstvu školství jako dosud, ale ve všech záležitostech jen a výlučně Státnímu úřadu pro věci církevní (§ 34).¹⁷

Vláda byla tímto zákonem zmocněna upravit režim bohosloveckých fakult, což učinila nařízením č. 112/1950 Sb. ze 14. 7. 1950, jímž drasticky zasáhla do veškeré výuky teologie a přípravy kandidátů duchovenské a kazatelské služby na jejich odborné působení. Uvedeným vládním nařízením byla zrušena „Cyrilometodějská římskokatolická bohoslovecká fakulta v Olomouci“, všechny katolické diecézní semináře (v českých zemích šlo o semináře v Českých Budějovicích, v Litoměřicích, v Hradci Králové a v Brně) a řádová teologická „učiliště“ (v českých zemích šlo o čtyři řádové teologické školy, které přestaly působit již v dubnu 1950 v důsledku odvezení jejich učitelů i studentů do internace).

K vyhoštění „Cyrilometodějské římskokatolické teologické fakulty v Praze“ z Prahy do Litoměřic došlo o několik let později.

Dosavadní Husova čs. evangelická bohoslovecká fakulta v Praze, založená pro evangelíky zákonem z dubna 1919, byla rozdělena na Husovu československou bohosloveckou fakultu v Praze a Komenského evangelickou bohosloveckou fakultu v Praze, všechny ostatní

¹⁶ Později byl tento sjednocený fond nazván „Náboženskou maticí“.

¹⁷ Po zrušení tohoto úřadu přešla tato pravomoc na církevní oddělení v resortu kultury na ministerstvu školství a kultury, a v podřízenosti ministerstvu kultury zůstala až do převratu v roce 1989.

reformační teologické školy byly zrušeny (výslovně bylo uvedeno zrušení teologického semináře baptistického a Biblické školy Jednoty československé v Kutné Hoře).

LITERATURA

TRETERA, Jiří Rajmund, *Nová právní situace církví a náboženských společností v roce 1950*, in: HANUŠ, Jiří, STRÍBRNÝ, Jiří, *Stát a církev v roce 1950*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2000, s. 21–33.

TRETERA, Jiří Rajmund, *Stát a církev v České republice*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2002, s. 42–52.

TRETERA, Jiří Rajmund, *Zákon o církvích a náboženských společnostech a rozvoj českého konfesního práva na počátku 21. století*, in: MALÝ, Karel, TOMÁŠEK, Michal (eds.), *Nové jevy v právu na počátku 21. století. I. Historické impulzy rozvoje práva*, Univerzita Karlova v Praze, 2009, s. 230–249.